

УДК 1:17.023(091)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.25>

ІДЕАЛИ ТА НЕДОЛІКИ ГУМАНІЗМУ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ ЙОГО РОЗВИТКУ (ЕВОЛЮЦІЇ)

Олег Рожнев

*Український державний університет науки і технологій,
факультет управління енергетичними та економічними процесами,
кафедра філософії та українознавства
вул. Лазаряна, 2, 49000, м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-2058-0837>*

Статтю присвячено аналізу трансформації гуманістичних цінностей у контексті технічного прогресу та світоглядної парадигми метамодерну. Розглядається осциляція як ключова характеристика метамодерну, що визначає його здатність поєднувати полярні стани мислення: раціональне й емоційне, ясність і неоднозначність, іронічне дистанціювання та щире зацікавленість. У цьому контексті увага зосереджується на тому, що метамодерн не заперечує ані модерністської віри в прогрес і людину, ані постмодерністської критики стабільних істин, а інтегрує обидві позиції в більш складну й багатопланову систему розуміння реальності.

У статті наголошується, що феномен соціальних медіа та культура постійної самопрезентації значно впливають на сучасне розуміння людської природи. Постійна публічність, залежність від оцінок, безперервний інформаційний потік ускладнюють здатність людини зберігати автентичність та особистісну глибину. Ця ситуація породжує духовне виснаження, яке проявляється у втраті зв'язку з власним внутрішнім досвідом. Гуманістичний принцип визнання людини найвищою цінністю втрачає старий сенс та потребує переосмислення.

У тексті підкреслено, що сучасна цифрова культура створює ілюзію наближення та взаємодії, проте фактично поглиблює відчуття самотності та відчуження. Розрив між реальним і симульованим середовищем формує нову конфігурацію кризи гуманізму, що пов'язана з розмиванням духовних орієнтирів. Цей процес демонструє межі класичного гуманізму, орієнтованого на автономність і раціональність суб'єкта, які більше не можуть бути гарантовані в умовах техногенного світу.

Зазначена криза створює можливість для формування нового типу гуманістичного мислення. У статті обґрунтовується, що метамодерн створює умови для появи гуманізму, заснованого на прийнятті її вразливості, фрагментарності та відкритості до внутрішніх суперечностей. Такий гуманізм визнає, що людяність постає як процес постійного самовизначення в умовах швидких технологічних, соціальних і культурних трансформацій. Він прагне гармонізації між людським досвідом та техносистемами, зберігаючи пріоритет духовної гідності й особистісної автономії.

Отримані висновки дають змогу розглядати метамодерний підхід як перспективний інструмент оновлення гуманістичної думки. Він ураховує складність сучасного світу, не уникаючи суперечностей, і пропонує модель людяності, що здатна існувати в умовах цифрової культури, інформаційної надмірності та глобальної взаємозалежності. Такий підхід сприяє формуванню нової ціннісної рамки, у якій людина розглядається не як досконалий суб'єкт, а як істота, що зберігає внутрішню цілісність завдяки прийняттю власної недосконалості та відкритості до діалогу зі світом.

Ключові слова: гуманізм, антропоцентризм, екзистенціалізм, трансгуманізм, метагуманізм, метамодерн, етика відповідальності, гідність людини.

Постановка проблеми. Попри багатовікову історію розвитку, гуманізм залишається концепцією, що потребує постійного переосмислення. Його класичні форми, побудовані на вірі в розум, прогрес і самоцінність людини, виявили свою обмеженість у контексті криз

XX–XXI століть – воєн, тоталітаризму, дегуманізації і технологічного виклику. Сучасна філософія стоїть перед завданням визначити, чи може гуманізм залишатися актуальним у світі, де розмиваються межі між людиною, машиною та свідомістю.

Аналіз актуальних досліджень. У статті використано широкий спектр філософських джерел і сучасних інтерпретацій гуманізму – від античних мислителів (Протагор, Сократ) до ідей Мішеля Фуко, Жана-Поля Сартра, Альбера Камю, Мартіна Гайдеггера, Габрієля Марселя, Ніка Бострома та Ганса Йонаса. Їхні погляди дають змогу простежити еволюцію гуманістичної думки та її перехід від антропоцентризму до метагуманізму, що поєднує людину й технологію.

Метою статті є філософське осмислення історичного розвитку гуманістичних концепцій, виявлення причин їх недосконалості та окреслення перспектив оновлення гуманізму в умовах метамодерну й технологічної цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Поняття гуманізму має глибокі історико-філософські корені, що сягають античності, коли формувалося уявлення про людину як найвищу цінність. Сам термін «охоплює різні течії в мистецтві, філософські погляди, а також концепції, що застосовують у психології та освіті. У загальному розумінні, цей термін можна звести до філософії людинолюбства» [1].

Уже у філософії Протагора з'являється відома формула «людина є мірою всіх речей», яка вважається однією з перших гуманістичних декларацій. Вона заклала основи антропоцентризму – «концепції, згідно з якою людина є центром і метою всього, що відбувається у світі» [2]. Сократ стверджував, що справжнє пізнання полягає в самопізнанні, а моральне вдосконалення є шляхом до гармонії із собою та світом [3], що є базисом для класичного розуміння гуманізму як філософії людяності.

Наприклад, стоїцизм стверджував, що гідність людини не залежить від її соціального статусу, а полягає в здатності жити відповідно до розуму і чеснот [4]. Олександра Стебельська пише «Стоїчне вчення звертає увагу на мистецтво діалогу – із собою та Іншими. Уміння слухати, чути, правильно висловлювати думки – надзвичайно важливе для кожної людини, які в сучасному світі з катастрофічною швидкістю втрачаються. Невміння слухати призводить до нестриманості й агресії. Утрачається культура діалогу, що призводить до постійних конфліктів, непорозумінь, хибних інтерпретацій тощо. Надзвичайно важливим є розвиток уміння комунікувати, вести діалог і чути іншу людину» [5, с. 43]. Тобто гуманізм учить нас завжди бути людиною. І любити не людяність у собі, а себе в людяності.

Середньовічне суспільство важко назвати цілком гуманним у сучасному розумінні цього поняття. Його світогляд був побудований на теоцентризмі – доміантній ролі церкви, коли людське життя розглядалося крізь призму божественного порядку, а не індивідуальної цінності. Проте саме в цей період формуються основи християнського гуманізму, що підкреслював гідність людини як творіння Божого. Середньовіччя не було гуманним у сучасному сенсі, але стало важливим етапом у становленні гуманістичних ідей, які розквітли згодом у добу Відродження. В епоху Середньовіччя прихильники гуманізму як інтелектуального руху, спрямованого на розвиток особистості, втратили суспільну актуальність і нерідко зазнавали переслідувань. Водночас у цей період з'являються мислителі, які наголошували на значенні внутрішньої духовності та віри, зокрема Августин Аврелій і Тома Аквінський. Саме християнський гуманізм суттєво вплинув на формування моральних цінностей, гідності людини та ідеалів, що стали підґрунтям суспільних трансформацій наступних епох [6, с. 30].

На думку Дж. Шука, гуманістична думка пізнього Середньовіччя поступово здобувала незалежність від християнської доктрини та зосереджувалася на таких аспектах, як

автономія людського розуму від ідеології, пізнання світу поза релігією, утвердження особистих чеснот і моралі поза межами віровчень, а також формування політичної організації всупереч церковним догмам [7].

Так, гуманісти вперше в європейській історії заклали основи сучасної етики, відповідно до якої життя мирян має не меншу цінність, ніж життя духовенства. Базовими чеснотами гуманістичних ідей стають рівність, гідність та соціальна справедливість, незалежно від релігійних чи соціальних відмінностей.

Якщо середньовіччя можна назвати епохою релігійною, то Відродження – художньо-естетичною. Адже саме за допомогою мистецтва змальовується розмаїтий світ людського почуття та його величезна цінність. Саме людина з її тілесністю почуття вперше в епоху Відродження усвідомлюється й змальовується такою, якою вона є насправді: не носієм гріховності, а як вища цінність й онтологічна реальність [8].

Піко делла Мірандола у своїй «Промові про гідність людини» писав, що людина сама творить свою долю, вона здатна до безмежного вдосконалення своєї природи [8].

Гуманізм є однією з характерних рис епохи Відродження, а Світоглядно спрямованістю Відродження було відкриття самоцінності людської особистості, гуманістична спрямованість пізнання. Ні в античності, ні в середньовіччі людина не мала й не відчувала такої самостійності. Її сила, влада над усім сущим і собою не потребує ніяких зовнішніх сил – ні природи (античність), ні Бога (середні віки) [9].

Епоха Просвітництва XVIII століття стала часом утвердження гуманістичних ідей, спрямованих на визнання людини, її розуму, свободи й моральної гідності як найвищих цінностей. Представники французького матеріалізму – Ламетрі, Дідро, Гольбах, Гельвецій – підкреслювали природну сутність людини, зв'язок свідомості з досвідом і вихованням, а також важливість освіти для прогресу суспільства. Вольтер розвінчував релігійний фанатизм і проголошував віру в силу розуму, а Руссо звертав увагу на соціальну нерівність і потребу морального виховання як засобу гармонізації суспільства. У центрі гуманістичних пошуків стояла ідея «Царства Розуму», де наука, моральність і свобода поєднуються для створення справедливого світу. Філософія Просвітництва заклала основи сучасного гуманізму, що поєднує віру в людину з критичним осмисленням її недосконалості [10].

У статті «Що таке Просвітництво?» Мішель Фуко вказує, що гуманізм – це не просто історична доктрина чи усталений набір цінностей, а радше сукупність тем і критичних питань, які періодично з'являлися в європейських суспільствах. Це питання ціннісної природи людини – чим вона є, що вона має бути і як вона може діяти автономно. При цьому гуманізм часто взаємодіяв із релігією, наукою та політикою; він іноді критикував церкву, спіритуалізм чи догматизм, іноді підкреслював роль науки та освіти в утвердженні людської гідності. Фуко також наголошує на тому, що гуманізм має різні обличчя – від критичного гуманізму, який ставить під сумнів наявні авторитети, до гуманізму, який асоціюється з вірою в прогрес через науку. Але основним є те, що теми гуманізму завжди були залучені до питання про те, як ми конституюємо самих себе як автономних, моральних і відповідальних істот [11].

Мішель Фуко розглядав гуманізм не як однорідну традицію, а як мінливий комплекс ідей про людину, що змінювався залежно від релігійних, наукових і політичних уявлень різних епох. На його думку, гуманізм не тотожний Просвітництву, між ними є напруга, адже гуманізм схильний створювати певні моделі «ідеальної людини», тоді як Просвітництво орієнтоване на самокритику й автономне самотворення особистості. Фуко підкреслює, що справжня спадщина Просвітництва полягає не у відтворенні гуманістичних ідеалів, а в постійному осмисленні власної сучасності й здатності людини критично ставитися до самої себе [12, с. 45–46].

У середині XV століття італійський гуманіст Франческо Петрарка, розмірковуючи над сутністю людського буття, першим висловив глибоке відчуття відчуженості й тривоги, за що його називають «першою сучасною людиною». Він уважав, що для відродження культури й освіти необхідно повернутися до ідеалів античності. Погляди Петрарки започаткували нове бачення людини як унікальної особистості, наділеної гідністю, розумом і моральною самостійністю.

Філософи та літератори пізнього Середньовіччя поступово відходили від релігійної проблематики, зосереджуючись на розвитку індивідуальності, доброчесності та активної участі людини в суспільному житті. Це сприяло становленню гуманістичної традиції, що поєднала ідеї освіти, моральності та соціальної справедливості.

Гуманізм епохи Відродження став каталізатором демократичних змін, розвитку науки, мистецтва й освіти. Він стимулював формування міжнародної наукової спільноти, появу публічних бібліотек і поступове відокремлення церкви від політики. Згодом гуманізм Ренесансу досяг свого апогею, ставши основою європейського інтелектуального відродження [6, с. 31].

Раціоналістичний напрям філософії Нового часу підкреслює права людини на розум, свободу мислення й самопізнання. Гуманістичний аспект тут полягає в тому, що людина визнається автономним суб'єктом, здатним через раціональне пізнання встановлювати моральні норми і чинити етично обґрунтовані вибори. Раціоналізм розвиває ідею, що людський розум – найвищий критерій істини, а освіта й наука – шляхи до прогресу гуманістичних ідеалів. Він також передбачає, що розвиток суспільства має бути підпорядкований принципам справедливості, рівності та гідності, що підсилює гуманістичну парадигму [13].

Однак у межах раціоналізму закладено зерна його подальшої кризи. Раціоналістичний гуманізм, орієнтований на універсальні норми й розумну сутність людини, поступово втрачає чутливість до її емоційного, ірраціонального, трагічного виміру. Зосередженість на розумі й прогресі спричинила відчуження від духовності, природи та етики співбуття. Саме тому в подальшому розвитку філософії гуманізм стає об'єктом критичного переосмислення – спочатку в романтизмі, а згодом у філософії XIX–XX століть. Гуманізм епохи романтизму ґрунтувався на визнанні унікальності людської особистості, її свободи та духовної глибини. Романтики бачили в людині творця власної долі, здатного до самопізнання й щирого самовираження. Вони підкреслювали цінність почуттів та інтуїції поряд із розумом, а також прагнули гармонії між людиною і природою. У цьому полягала головна гуманістична ідея романтизму – утвердження внутрішньої свободи та духовної цілісності людини [14].

Гуманізм XIX–XX століть характеризується появою нових революційних ідей, культурних рухів та філософських напрямів, які значно вплинули на розвиток суспільства, освіти, літератури, науки й мистецтва [6, с. 32].

Ідеї гуманізму, які були в європейській культурі як віра в прогрес, мудрість науки, освіченість і право людини на гідне життя, зазнали суттєвого переосмислення. Навіть у період індустріалізації, урбанізації та соціальних потрясінь гуманістичні цінності – свобода, гідність, індивідуальність – залишалися важливими орієнтирами, хоча й опинилися під тиском бездуховності, зростання масової культури й кризи традиційних моралей. Саме в цьому культурному контексті гуманізм перестав бути просто оптимістичним проектом модернізації і став викликом: як зберегти людяність у світі, що змінюється під впливом технологій, масових процесів і культурної фрагментації [15, с. 60–62]. Гуманізм, який бачив у людині вищу міру буття, виявився вразливим перед викликами науково-технічного прогресу й глобальних змін, а думки про людину як абсолютний центр буття потребували

переосмислення [16]. У межах своєї еволюційної теорії Чарльз Дарвін, наголошуючи на провідній ролі науки, досліджував походження людських чеснот і поняття гідності. Послідовником схожих поглядів є Ф. Ніцше, який критикує ідеали попередників [6, с. 32].

Ніцше, заявивши знамениті слова «Бог помер», говорив не лише про кінець релігії, а й про кризу гуманізму, бо разом із втратою віри в абсолютні істини суспільство втрачає й віру в людину як носія вищих цінностей. Так, за Ніцше, справжня свобода можлива лише тоді, коли людство визнає цю втрату й навчиться жити без метафізичних опор, беручи відповідальність за власне існування [17]. Він ставить під сумнів антропоцентризм, адже, на його думку, людство не повинно обожнювати саме себе – навпаки, воно має усвідомити власну недосконалість і прагнути перевершити себе, що приводить нас до концепції надлюдини.

Надлюдина, за Ніцше, є символом сили, свободи й творчої самореалізації, тоді як слабкість і підпорядкування моральним догмам ведуть до занепаду. Така концепція утверджує життя як найвищу цінність і розкриває його сенс у безперервному самопереверненні [18].

Важливу роль у переосмисленні гуманізму відіграв екзистенціалізм, який постав як реакція на дегуманізувальні наслідки Першої та Другої світових війн. Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Мартін Гайдеггер, Габріель Марсель та інші мислителі вважали, що класичний гуманізм надто ідеалізував людину, ігноруючи її абсурдність, самотність і тривогу перед свободою. Екзистенціалізм, як його тлумачить Жан-Поль Сартр, є спробою оновити гуманістичну традицію в умовах кризи класичного розуміння людини. Його головна теза – існування передусє сутності – означає, що людина не має заздалегідь визначеної природи чи божественного задуму: вона спочатку існує, а потім створює себе через власні вчинки, вибори й рішення. Це звільняє людину від метафізичних обмежень і водночас покладає на неї повну відповідальність за сенс свого буття. Так, гуманізм у розумінні Сартра – не поклоніння людині як вищій істоті, а визнання її свободи й відповідальності за власне становлення.

Сартр наголошує, що людина завжди перебуває в стані «закинутості» у світ – без Бога, без попередньо заданих істин чи цінностей. Але саме ця «закинутість» створює можливість для творчості та самотворення. Людина стає тим, ким вона себе робить. Гуманізм екзистенціалізму полягає у визнанні гідності людини як істоти, здатної самотійно надавати сенс своєму життю. У цьому сенсі свобода – не дар, а тягар, адже вона вимагає постійного вибору й прийняття відповідальності не лише за себе, а й за людство загалом.

Екзистенціальний гуманізм суттєво відрізняється від оптимістичного гуманізму епохи Відродження чи Просвітництва. Якщо перші бачили в людині розумну й добру істоту, наділену природними моральними орієнтирами, то Сартр показує її як істоту суперечливу, вразливу й непередбачувану. Гуманізм тут полягає не у возвеличенні людини, а у визнанні її трагічної свободи – необхідності самотійно визначати, що є добро і зло, істина і неправда [19].

У творчості Альбера Камю розкривається моральна й духовна позиція, що формується у відповідь на безглуздість і жорстокість війни. Камю не абстрактно проповідує любов до людини, а показує гуманізм як практичну етику дії – як здатність залишатися людяним навіть у межах абсурду, насильства й страждання. У романі «Чума» гуманізм виявляється через вчинки героїв, які, попри безнадію, продовжують боротися за життя інших. Для Камю справжня свобода полягає не в тому, що обмеження відсутні, а у внутрішній моральній готовності чинити опір злу, не втрачаючи гідності.

У світі, де немає божественного сенсу, саме людина створює моральний порядок власними діями. Гуманізм Камю – у визнанні слабкості людини, її здатності до співчуття,

солідарності, жертвності, а не віра в ідеальну людину. Його персонажі – не комікські супергерої, а звичайні люди, які залишаються вірними собі та своїй совісті навіть тоді, коли боротьба здається безнадійною.

Гуманізм у Камю – відповідь на трагедію буття, заклик до внутрішньої свободи й моральної мужності. Він спирається на переконання, що навіть у найтемніші часи людина має обов'язок залишатися людиною. На думку Камю, людяність, яка не вимагає винагороди й не потребує виправдання, є справжньою формою опору злу [20, с. 174–175].

Мартін Гайдеггер у «Листі про «гуманізм»» ставить під питання класичний гуманізм, який проголосив людину мірою всіх речей. Гайдеггер уважав, що такий підхід маскує ставлення до людини як до «ресурсу» або «об'єкта», знецінюючи її буття. Для нього справжній гуманізм має на меті не підкреслити людину як верховну істоту, а звернути увагу на її буття та зв'язок зі світом, на те, що людина є «буттям у світі», і її існування завжди сформоване контекстом, простором, умовами, які її перевищують.

Гайдеггер також критикує ідею автономної людини, яка начебто сама створює свої цінності незалежно від традиції, історії та мови. Він вважає, що людина не може бути від'єднаною від своєї екзистенції та первісної ситуації – вона вже «занурена» у світ з моменту свого буття. Гуманізм повинен урахувати, що людина завжди обмежена, а її свобода означає не безмежність, а відповідальність перед тим, що виходить за межі її волі. У поглядах Гайдеггера гуманізм не про проголошення величчя людини, а про заклик до збереження її автентичного буття, де вона не перетворена на інструмент чи технічний ресурс. Він пропонує поворот від інструментальної парадигми до розуміння людини як істоти, чия гідність лежить у її здатності бути й осмислювати своє існування, а не в її функціональності чи продуктивності [21].

Габріель Марсель розглядає гуманізм як філософську відповідь на глибоку духовну й моральну кризу ХХ століття. Його роздуми з книги «Люди проти людського» відображають занепокоєння станом післявоєнної Європи, де втрачено віру в людину, у гідність й у здатність до співчуття. Марсель підкреслює, що справжній гуманізм полягає не в абстрактній вірі в «людство», а в здатності конкретної людини чинити опір відчаю, насильству й нівеляції духу через любов і моральну солідарність. Філософ критикує процеси дегуманізації, які він називає «техніками приниження» – систематичними способами знищення людської гідності, самоповаги та духовної цілісності. Ці механізми проявляються не лише у війнах чи тоталітарних режимах, а й у буденній реальності – бюрократії, пропаганді, технократії, що підмінюють живу людяність алгоритмами й бездушною ефективністю. У цьому контексті гуманізм Марселя постає як опір «технобіссу», як спроба зберегти духовне ядро людини в епоху машинної цивілізації.

Центром марсельського гуманізму є ідея духовної свободи, що корениться у вірі в Бога як джерела гідності та любові. На думку філософа, без віри людина втрачає не лише сенс, а й здатність бути вільною. Християнський гуманізм, за Марселем, – це поєднання серця і розуму, внутрішньої віри та активного служіння добру. Він убачає в любові метафізичну силу антисмерті, єдину здатну протистояти духовному спустошенню сучасного світу.

Рефлексія Габріеля Марселя перегукується з ідеями М. Шелера, М. Гайдеггера та П. Рікера, однак відрізняється «тональністю співчуття» – він не просто аналізує людину, а співпереживає її болю. Його гуманізм – це форма духовного свідчення. Як і К'єркегор, Марсель вважає, що людська сутність розкривається лише в стосунках із Творцем, і лише через це людина може відновити гармонію зі світом і собою [22].

Трансгуманізм (від лат. Trans – крізь, через, за; лат. humanitas – людяність) виник у 50-ті роки ХХ-го сторіччя. Офіційно вважається, що це поняття в теперішньому сенсі

його тлумачення вперше з'явилося в 1957 році. Метою трансгуманізму є фундаментальне покращення стану людини за допомогою прикладного розуму, особливо шляхом розробки та створення доступних технологій для усунення старіння й значного покращення інтелектуальних, фізичних та психологічних можливостей. Першопрохідцями у сфері трансгуманізму були: Марвін Миски, Ганс Моравек, Реймонд Курцвейл, Нік Бостром, Есфендіарі, Роберт Еттінгер, Макс Мур та інші.

У праці «Трансгуманістичні цінності» Нік Бостром сформулював основні позиції щодо трансгуманізму. Головною ідеєю є можливість досліджувати «надлюдські й постлюдські сфери в умовах глобальної безпеки, технологічного прогресу та широкого доступу» [23, с. 38]. Наступні цінності він визначає як похідні: «1) відсутність вагань щодо втручання в природні процеси; 2) індивідуальний вибір у використанні технологій удосконалення; 3) мир, міжнародна співпраця та боротьба з поширенням зброї масового знищення; 4) покращене розуміння, тобто заохочення досліджень і публічних дебатів; критичне мислення; відкритість, наукові дослідження; відкрите обговорення майбутнього; 5) збереження життя (продовження життя, дослідження проти старіння та кріоніка)» [23, с. 38].

Трансгуманізм кидає виклик традиційним уявленням про людину та її місце у світі. Його послідовники стверджують, що людство в нинішньому вигляді не є кінцевою точкою розвитку, і прагнуть до створення «постлюдини», що матиме надлюдські можливості завдяки технологіям.

Розглянемо вагомі недоліки гуманістичних концепцій:

1. Гуманістичні концепції Просвітництва ґрунтувалися на переконанні, що розум і освіта здатні усунути зло, насилля та соціальні конфлікти. Однак історія ХХ століття – з її війнами, геноцидами, тоталітарними режимами – спростувала цей оптимізм. Технологічний прогрес, який мав служити людині, став знаряддям її знищення; раціональність, замість того щоб звільняти, перетворилася на механізм контролю та маніпуляції. Парадокс у тому, що «людина часто суперечить сама собі навіть у власних рішеннях. Вона постійно стикається з тим, що рішення, яке вона ухвалила вчора, є неправильним сьогодні, і може ухвалити рішення, повністю протилежне вчорашньому» [24].

2. Проголошуючи цінність свободи, рівності та гідності, гуманізм часто ігнорував реальну нерівність, культурну багатоманітність й історичний контекст. Європейський гуманізм був європоцентричним – він розвивався в межах колоніальної свідомості, яка протиставляла «цивілізовану людину» іншим народам, заперечуючи їхній власний культурний досвід. Парадокс гуманізму полягає в тому, що, проповідуючи універсальність людських прав, він тривалий час залишався вибіркоким у своєму застосуванні.

3. В умовах науково-технологічного прогресу й появи штучного інтелекту недосконалість гуманістичних концепцій проявляється ще гостріше. Постає питання: чи залишається гуманізм у класичному розумінні актуальним, якщо межі між людиною, машиною та свідомістю розмиваються? Трансгуманізм пропонує подолати людську обмеженість шляхом технологічного вдосконалення, чим підриває саму ідею гуманізму як етики людяності. Ми стикаємося з парадоксом: прагнення зробити людину «досконалою» веде до втрати її унікальності.

Але, попри всю критику, гуманізм не втрачає свого значення. Його недосконалість є сигналом до зміни, до переосмислення себе. У добу метамодерну, яка прагне поєднати щирість і критичність, гуманізм набуває нової форми – як пошук рівноваги між людським і технологічним, розумним та емоційним, індивідуальним і колективним. Цінність критичного розгляду в можливості постійного покращувати себе, не виходячи за межі моралі та етики. Недосконалість гуманізму утримує людську думку в постійному пошуку. Саме

в усвідомленні власної обмеженості гуманізм має зберігати людяність і залишається відкритим до діалогу з майбутнім.

Після того, як постмодерн показав свою непрацездатність, філософська думка почала шукати нову основу для осмислення людського буття – йому на зміну прийшов метамодерновий світогляд, який прагне подолати цинізм постмодерну та утвердити нову щирість. Принцип метамодерну такий: немає значення, що ти робиш, важливо, що ти робиш це щиро. Метамодерн – це маятник між постмодерном і модерном, тільки з поглядом у майбутнє, а не в минуле.

Сутність гуманізму метамодерну полягає у визнанні обмеженості людини, а також її творчої відповідальності. Важливим завданням нового гуманізму є пошук рівноваги між людиною та технологіями. У ХХІ столітті техніка перестала бути лише інструментом – вона перетворилася на співтворця реальності. Штучний інтелект, біоінженерія, віртуальні світи – усе це змінює межі людського досвіду й змушує переосмислити, що означає бути людиною. Гуманізм метамодерну не протиставляє людину технологіям, навпаки, він прагне гармонійного співіснування, де вони мають доповнювати один одного. У цьому сенсі можна говорити про метагуманізм – філософію, що поєднує гуманістичні ідеали з етикою техносвіту.

Метагуманізм – гуманізм, який, по-перше, орієнтує на цілісний розвиток потенцій людини у відкритості до Іншого, а по-друге, приймає в себе духовні цінності релігійних і філософських систем різних цивілізаційних світів планети [25, с. 18].

Особливої ваги в цьому контексті набуває концепція етики відповідальності Ганса Йонаса. У своїй праці «Принцип відповідальності» він формулює нову етику для технологічної цивілізації, у центрі якої стоїть обов'язок людини перед майбутнім. Він застерігає, що технічна могутність людства створила безпрецедентну ситуацію, коли наші дії здатні поставити під загрозу саме існування життя на Землі. Людина, володіючи свободою і знанням, повинна усвідомити, що кожне рішення має глобальний вимір. Йонас стверджує, що жодна мета, навіть у прагненні до «вищого блага», не може виправдати ризику тотального знищення людства. Так, моральне завдання людини полягає не в підкоренні природи, а в її збереженні.

Йонас пропонує переосмислити поняття етичної відповідальності як головного імперативу нової епохи: «людство не має права знищити себе». Його концепція виходить за межі традиційного гуманізму, який зосереджувався на гідності й розумі людини, і вводить вимір відповідальності за саме майбутнє людського роду. На відміну від класичної моралі, зорієнтованої на сучасність, Йонас розширює горизонт етики до поколінь, які ще не народилися. Отже, гуманізм у його розумінні – це не лише віра в людину, а насамперед вимога до неї бути охоронцем життя й діяти так, щоб залишалася можливість відповідальності та свободи в майбутньому [26].

Метамодерн відкриває перед гуманізмом можливість оновлення через усвідомлення власної недосконалості. Людина має перестати сприймати себе як центр всесвіту, але зберегти відчуття відповідальності за власні вчинки. Гуманізм метамодерну визнає межі людського пізнання, але не відмовляється від пошуку істини; усвідомлює крихкість людської природи, однак не втрачає віри в сенс людського існування. У цьому полягає його сила – поєднувати протилежності й використовувати кращі сторони обох.

Висновки. Гуманізм має тривалу історико-філософську еволюцію – від античності до метамодерну. Він змінювався відповідно до духовних, наукових і соціальних трансформацій суспільства, проте зберіг головну ідею – визнання гідності, свободи й самоцінності людини. Античний гуманізм заклав основи антропоцентризму та морального самопізнання, середньовіччя надало гуманізму християнський вимір, а епоха Відродження

утвердила людину як центр світобудови. Просвітництво проголосило віру в силу розуму, освіти й прогресу як засобів морального вдосконалення людства. Разом із розвитком філософії гуманізм поступово зіткнувся з власними обмеженнями. Раціоналістичний гуманізм Нового часу недооцінив емоційну й духовну природу людини, що зумовило кризу оптимізму, відображену у філософії XIX–XX століть. Фрідріх Ніцше показав суперечність класичного гуманізму, який утратив віру у вищі цінності, і закликав людину до самоперевернення. Екзистенціалісти Жан-Поль Сартр і Альбер Камю оновили гуманістичну традицію через ідеї свободи, відповідальності та моральної мужності в умовах абсурдного світу. Мартін Гайдеггер і Габріель Марсель, зі свого боку, критикували дегуманізацію технічної цивілізації, закликаючи повернутися до автентичного буття, духовності та любові як основи людського співіснування. У другій половині XX століття з'являється трансгуманізм, що кидає виклик класичним уявленням про людину та її природу, прагнучи технологічного вдосконалення людства. Недосконалість гуманізму полягає в його надмірному раціоналізмі, європоцентризмі та неврахуванні культурної і соціальної різноманітності, проте саме ця недосконалість стає рушійною силою його подальшого розвитку та переосмислення. У добу метамодерну гуманізм набуває нової форми – як пошук рівноваги між людиною й технологіями, розумом і почуттям, індивідуальним та колективним. Він перетворюється на метагуманізм – філософію взаємодії людини з техносвітом, відкритою системою, що не претендує на досконалість, а постійно розвивається у відповідь на виклики епохи. Його сила полягає в здатності поєднувати критику з вірою в людину, у прагненні зберегти людяність і моральну відповідальність у світі технологічних, культурних і духовних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Гуманізм – що це таке, його види та хто такі гуманісти. Termin.in.ua. URL: <https://termin.in.ua/humanizm> (дата звернення: 19.10.2025)
2. Антропоцентризм. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-43068> (дата звернення: 19.10.2025)
3. Платон. Апологія Сократа. Діалоги. Харків: Фоліо, 2017. 405 с. ISBN 978-966-03-7851-3.
4. Овчаров М. Стоїцизм: філософія і психологія. Інститут риторики Миколи Овчарова. URL: <https://ovcharov.institute/stoitsyzm-filosofiya-i-psykholohiya> (дата звернення: 20.10.2025)
5. Стебельська О. Стоїчне вчення як мистецтво діалогу. *Філософські студії. Вісник ЛНУ ім. І. Франка*. № 25–26. 2020. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/25-26_2020/6.pdf (дата звернення: 20.10.2025)
6. Горішна О. М. Паласюк М. І. Генезис розвитку гуманістичних ідей у філософських та соціальних концепціях. *Філософія і психологія. «Філософія та політологія в контексті сучасної культури»*. 2024. Т. 16. № 2. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1232/1372> (дата звернення: 20.10.2025)
7. Shook, J. R. (2020). Humanism in the Medieval World. In: *The Oxford Handbook of Humanism* / Ed. A. B. Pinn. Oxford University Press. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190921538.013.1> (дата звернення: 20.10.2025)
8. Гуманізм як течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження. *Освіта ЮА*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11067> (дата звернення: 21.10.2025)
9. Філософія Нового часу. *Освіта ЮА*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13165> (дата звернення: 21.10.2025)
10. Філософія Просвітництва. *Освіта ЮА*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13011> (дата звернення: 21.10.2025)

11. Foucault, M. What is Enlightenment? Kontur Media. URL: https://kontur.media/m_foucault_enlightenment-2. (дата звернення: 22.10.2025)
12. Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність. *Слово і Час*, № 4, 2019. С. 43–52. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/536> (дата звернення: 22.10.2025)
13. Раціоналістичне спрямування філософії Нового часу. Конспект лекцій. URL: https://stud.com.ua/37200/filosofiya/ratsionalistichne_napryam_filosofiyi_novogo_chasu (дата звернення: 22.10.2025)
14. Романтизм як гуманістична парадигма. Конспект лекцій. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01000r13-cdf3.docx.html> (дата звернення: 23.10.2025)
15. Шабанова Ю. О., Тарасова Н. Ю., Дичковська О. Я. Історія української культури. [Текст]: Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. Дніпропетровськ, 2012. 141 с. URL: <https://filosof.nmu.org.ua/ua/Історія%20української%20культури.pdf> (дата звернення: 23.10.2025)
16. Лютий Т. Смерть Бога як виклик гуманізму. *Verbum*, 2020. URL: <https://www.verbum.com.ua/03/2020/death-not-part/death-of-god>. (дата звернення: 23.10.2025)
17. Ніцше і Христос. Commons, 2019. URL: <https://commons.com.ua/uk/nitshe-i-hristos> (дата звернення: 24.10.2025)
18. Концепція надлюдини у Ніцше. Конспект лекцій. URL: <https://studfile.net/preview/7475266/page:11> (дата звернення: 20.10.2025)
19. Екзистенціалізм Ж.-П. Сартра. Конспект лекцій. URL: <https://studfile.net/preview/7742802/page:4> (дата звернення: 24.10.2025)
20. Разуменко І. В. Принципи свободи та гуманізму у творчості Альбера Камю. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Аргументи сучасної філології: свобода та безпека». Харків, 6–7 квітня 2023 р. с. 175–176. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c317abd-498f-46b4-87e4-318a34d36cae/content> (дата звернення: 24.10.2025)
21. Гайдеггер М. Лист про «гуманізм». *Психологія і суспільство*. 2023. № 2, С. 51–74. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/52542/1/Гайдеггер.PDF> (дата звернення: 24.10.2025)
22. Габріель Марсель: феноменологія приниження. *Politcom.org.ua*. URL: <https://politcom.org.ua/gabriel-marsel-fenomenologija-prinizhennja> (дата звернення: 25.10.2025)
23. Об'єдков О. І. Ідея трансгуманізму як складова побудови майбутнього світу: витоки, сутність і критика. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 35. С. 33–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2021_35_5 (дата звернення: 25.10.2025)
24. Сіврен А. Підrivна для особистості людини думка – гуманізм. *Hizb.org.ua*. URL: <https://hizb.org.ua/uk/other/4865-articles/117274-pidrivna-dlya-osobistosti-lyudini-dumka-gumanizm.html> (дата звернення: 25.10.2025)
25. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Я. В. Верменич, С. С. Дембиський, О. М. Майборода, С. В. Стоєцький, Н. В. Хамітов, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ : Ніка-Центр, 356 с. 2020. 18 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi68/0049905.pdf> (дата звернення: 26.10.2025)
26. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Пер. з нім. Київ : Лібра, 2001. 400 с. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/jonas.htm> (дата звернення: 26.10.2025)

IDEALS AND SHORTCOMINGS OF HUMANISM IN THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSION OF ITS DEVELOPMENT (EVOLUTION)

Oleh Rozhnev

*Ukrainian state university of science and technologies,
faculty of management of energy and economic processes,
department of philosophy and ukrainian studies,
Lazariana Str., 2, 49000, Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0001-2058-0837>*

The article examines the transformation of humanistic values in the context of technological progress and the worldview paradigm of metamodernism. Oscillation is considered as a key characteristic of metamodernism, defining its ability to combine polar modes of thinking: the rational and the emotional, clarity and ambiguity, ironic detachment and sincere engagement. In this framework, attention is drawn to the fact that metamodernism does not reject either the modernist belief in progress and the human being or the postmodern critique of stable truths, but integrates both positions into a more complex and multilayered system of understanding reality.

The article emphasizes that the phenomenon of social media and the culture of continuous self-presentation significantly influence contemporary conceptions of human nature. Constant publicity, dependence on evaluation, and unceasing information flows complicate the individual's ability to maintain authenticity and personal depth. This situation generates spiritual exhaustion manifested in a loss of connection with one's inner experience. The humanistic principle of recognizing the human being as the highest value thus loses its former meaning and requires reconsideration.

The text highlights that modern digital culture creates an illusion of proximity and interaction, yet in practice deepens feelings of loneliness and alienation. The gap between real and simulated environments shapes a new configuration of the crisis of humanism, associated with the dissolution of spiritual orientations. This process reveals the limits of classical humanism, oriented toward autonomy and the rationality of the subject-traits that can no longer be guaranteed within a technogenic world.

The identified crisis, however, opens the possibility for the formation of a new type of humanistic thinking. The article argues that metamodernism creates conditions for a form of humanism founded on the acceptance of human vulnerability, fragmentation, and openness to internal contradictions. Such humanism recognizes that humanity itself emerges as a process of continuous self-definition amid rapid technological, social, and cultural transformations. It seeks harmony between human experience and technosystems while preserving the priority of spiritual dignity and personal autonomy.

The findings suggest that the metamodern approach can be viewed as a promising tool for renewing humanistic thought. It accounts for the complexity of the contemporary world without avoiding contradictions and proposes a model of humanity capable of existing within digital culture, informational excess, and global interdependence. This approach contributes to the formation of a new value framework in which the human being is understood not as a perfected subject but as one who maintains inner integrity through the acceptance of imperfection and openness to dialogue with the world.

Key words: humanism, anthropocentrism, existentialism, transhumanism, metahumanism, metamodernism, ethics of responsibility, human dignity.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025